

INGLIZCHA–O‘ZBEKCHA VA O‘ZBEKCHA–INGLIZCHA LUG‘ATLARDA
OMONIM, OMOFON, OMOGRAF VA PARONIMLARNING LEKSIKOGRAFIK
TALQINI MUAMMOLARI

Nashirova Shaxnoza Buriyevna

PhD Associate Professor, Karshi State University

Annotatsiya. Maqolada inglizcha–o‘zbekcha va o‘zbekcha–inglizcha o‘quv lug‘atlarida semantik jihatdan murakkab bo‘lgan leksik birliklar — omonim, omofon, omograf va paronimlarning leksikografik talqini ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotda 5 ta amaldagi ikki tilli lug‘at materiallari asosida mazkur birliklarning semantizatsiya darajasi, lug‘at maqolasi mikrostrukturasi va farqlash mexanizmlari o‘rganildi. Qiyosiy va kvantitativ tahlil natijalari omonimlarning 64 foizi, omofonlarning 72 foizi va paronimlarning 58 foizi yetarli darajada izohlanmaganini ko‘rsatdi. Maqolada aniqlangan kamchiliklar asosida ikki tilli o‘quv lug‘atlar uchun ilmiy asoslangan leksikografik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: ikki tilli lug‘at, omonim, omofon, omograf, paronim, leksikografik semantizatsiya, o‘quv lug‘ati.

Zamonaviy leksikografiya nazariyasida ikki tilli o‘quv lug‘atlarining vazifasi tarjima ekvivalentlarini berish bilangina cheklanmaydi. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, bunday lug‘atlar foydalanuvchining konseptual tafakkurini shakllantiruvchi, semantik farqlashni o‘rgatuvchi va til tizimidagi nozik munosabatlarni ochib beruvchi vosita bo‘lishi lozim (Zgusta, 1971; Svensén, 2009). Ayniqsa, shakliy o‘xshashlik asosida tashkil topgan leksik birliklar — omonim, omofon, omograf va paronimlar leksikografik talqinda alohida metodologik yondashuvni talab qiladi.

G. Bergenholtz va S. Tarp fikricha, learner-oriented dictionaries’da semantik murakkab birliklarni soddalashtirilgan tarjima orqali berish foydalanuvchi xatolarini ko‘paytiradi va lug‘atning didaktik funksiyasini pasaytiradi (Bergenholtz & Tarp, 1995). Shu nuqtayi nazardan, inglizcha–o‘zbekcha va o‘zbekcha–inglizcha lug‘atlarda mazkur birliklarning berilishi alohida ilmiy tahlilni talab etadi.

Leksikografik tadqiqotlarda metod tanlovi tadqiqot obyektining murakkabligiga bevosita bog‘liq. Wiegand ta’kidlaganidek, lug‘at maqolasining mikrostrukturasi semantik, formal va funksional komponentlarning o‘zaro munosabati asosida tahlil qilinishi lozim (Wiegand, 1998).

Mazkur tadqiqotda:

- **leksikografik mikrostrukturaviy tahlil** orqali sarlavha birligi, ma’no ajratilishi, fonetik belgilash va izohlar o‘rganildi;
- **qiyosiy-semantik metod** yordamida ingliz va o‘zbek tillarida shakliy o‘xshashlikka ega birliklarning farqlanish darajasi tahlil qilindi;
- **kvantitativ metod** orqali aniqlangan birliklarning izohlanish darajasi foizlarda ifodalandi.

Bu yondashuv terminologik va umumtil lugʻatlari tahlilida samarali ekanini bir qator tadqiqotlar tasdiqlaydi (Hartmann & James, 2002).

Omonimlar semantik jihatdan oʻzaro bogʻliq boʻlmagan, ammo shaklan bir xil boʻlgan birliklar sifatida talqin qilinadi. A. Rey fikricha, omonimlar lugʻatlarda faqat formal ajratish bilan emas, balki konseptual mustaqillikni ochib berish orqali berilishi lozim (Rey, 1995).

Tahlil shuni koʻrsatadiki, koʻpchilik ikki tilli lugʻatlarda omonimlar raqamlar yordamida ajratilgan boʻlsa-da, ularning semantik chegaralari izohlanmagan. Zgusta taʼkidlaganidek, bunday yondashuv foydalanuvchini “tarjima ekvivalentlari roʻyxati” bilan cheklab qoʻyadi va maʼno farqlanishini anglashga imkon bermaydi (Zgusta, 1971).

Statistik tahlil natijalariga koʻra, omofon birliklarning **72 foizi** lugʻatlarda maxsus belgilersiz berilgan. Fonetik transkripsiyaning yoʻqligi ingliz tilida talaffuz asosida farqlanadigan birliklarni oʻzlashtirish jarayonida xatoliklar yuzaga kelishiga sabab boʻlmoqda. Omograflar masalasida vaziyat yanada murakkab. Oʻrganilgan omograflarning **79 foizida** urgʻu farqi yoki talaffuz belgisi koʻrsatilmagan. Natijada, yozma shakli bir xil boʻlgan, ammo fonetik jihatdan farqlanuvchi birliklarning semantik talqini oʻquvchi uchun noaniq boʻlib qolmoqda.

Fonetik va grafematik omillar bilan bogʻliq birliklarning lugʻatlarda notoʻgʻri yoki yetarlicha izohlanmasligi learner lexicographyʼda eng koʻp tanqid qilinadigan muammolardan biridir. Crystal qayd etishicha, ingliz tilida omofon va omograflar semantik xatolarning asosiy manbalaridan hisoblanadi (Crystal, 2008).

Omofonlarni transkripsiyasiz berish oʻquvchining fonologik kompetensiyasini shakllantirmaydi. Svensén fikricha, fonetik belgilash learner’s dictionary uchun majburiy komponent boʻlishi kerak (Svensén, 2009). Omograflar masalasida esa urgʻu va talaffuz belgilarining yoʻqligi semantik talqinni deyarli imkonsiz qiladi.

Paronimlar shakliy oʻxshashlik tufayli nutqda eng koʻp xatolarga sabab boʻladigan birliklardandir. Temmerman paronimlarni kognitiv interferensiya manbai sifatida baholaydi (Temmerman, 2000).

Koʻplab ikki tilli lugʻatlarda paronimlar mustaqil maqola sifatida berilib, ularning oʻzaro semantik qarama-qarshiligi ochilmaydi. Landau taʼkidlashicha, paronimlarni qiyosiy izohsiz berish lugʻatning oʻquvchi uchun qiymatini sezilarli darajada pasaytiradi (Landau, 2001).

Ilmiy yondashuvda paronimlar:

- qiyosiy definitsiya,
 - tipik xato namunasi,
 - stilistik belgi
- orqali berilishi zarur.

Tadqiqot natijalari inglizcha–oʻzbekcha va oʻzbekcha–inglizcha lugʻatlarda omonim, omofon, omograf va paronimlarning talqini ilmiy jihatdan yetarli darajada asoslanmaganini koʻrsatdi. Klassik leksikografiya nazariyalari bilan qiyosiy tahlil shuni tasdiqlaydiki, mazkur birliklar uchun maxsus semantizatsiya mexanizmlarini joriy etish zarur. Mazkur yondashuv ikki tilli oʻquv lugʻatlarning lingvodidaktik qiymatini oshirishga va til oʻrganishda semantik aniqlikni taʼminlashga xizmat qiladi.

1. Bergenholtz, H., & Tarp, S. (1995). *Manual of Specialised Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
2. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th ed.). Oxford: Blackwell Publishing.
3. Hartmann, R. R. K., & James, G. (2002). *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge.
4. Landau, S. I. (2001). *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
5. Rey, A. (1995). *Essays on Terminology*. Amsterdam: John Benjamins.
6. Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Temmerman, R. (2000). *Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach*. Amsterdam: John Benjamins.
8. Қўнгулов, Р. Қ. (2001). *Ўзбек тили лексикологияси*. Тошкент: Фан.
9. Мадвалиев, А. (2017). *Ҳозирги ўзбек адабий тили. Лексикология*. Тошкент: Наврўз.
10. Раҳматуллаев, Ш. (2006). *Ўзбек тилининг изоҳли лугати ва лексик нормалар*. Тошкент: Фан.